

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ КОРЕКЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІКОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ

Колодич О. Б., Черній А. Л.

ВСТУП

У сучасній спеціальній психології проблема затримки психічного розвитку є однією з найважливіших. Низку досліджень у цій галузі присвячено етіології (Н.А. Бастун, А.А. Колупаєва), перебігу (Т.О. Власова, Т.Д. Ілляшенко, К.С. Лебединська), пошуку засобів корекції (Г.П. Ілляшенко, М.В. Рождественська). У дослідженні згаданих авторів із проблеми затримки психічного розвитку чимало важливих питань залишилися поза увагою, зокрема місце та роль корекції порушень у психічному розвитку, можливості формування освітніх компетентностей у дітей із затримкою психічного розвитку.

Переформатування програм для початкової школи є способом актуалізації справжніх вікових можливостей та особливостей засвоєння знань у дітей із затримкою психічного розвитку, тобто освітньої діяльності. Колективом науковців (Н.А. Бастун, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська, Т.В. Сак) продіагностовано резерви інтелектуальних можливостей молодших школярів із затримкою психічного розвитку, визначено шляхи корекції пізнавальної активності.

Отже, на сучасному етапі вивчення проблеми затримки психічного розвитку маємо значний обсяг наукових здобутків із цього питання. Ця проблема детальніше розглядається з медичної точки зору, дещо менше – у психолого-педагогічному аспекті. У науковій літературі натрапляємо на три основні класифікації затримки психічного розвитку, які ґрунтуються на даних про фізіологічний механізм її виникнення. Дослідження про порушення психічних функцій при затримці психічного розвитку є переважно фрагментарними. Є низка праць, які пропонують рекомендації щодо особистісної й соціальної адаптації дітей із затримкою психічного розвитку в освітньому процесі сучасної школи.

Окреслена психолого-педагогічна проблема розглядається переважно з медичних позицій. Вихід із такого становища, як зауважує Т.П. Вісковатова, є можливим за умови загальнонаукового, методологічного та корекційно-розвиткового підходу до вивчення

проблеми затримки психічного розвитку¹. Однак залишаються ще не окресленими з позицій міжнаукових інтересів причини та наслідки, можливість і ймовірність виникнення та деякі інші характеристики. Тому мета нашого дослідження полягає в тому, щоб провести поглиблений аналіз системи психолого-педагогічної корекції затримки психічного розвитку в освітньому процесі та за його допомогою визначити зміст та шляхи подолання проблеми в психолого-педагогічному аспекті.

Проблема диференційної корекційно-розвиткової допомоги дітям з особливими освітніми потребами різних нозологій є однією з найважливіших в умовах екологічної та соціальної кризи в Україні, що накладає відбиток на систему освіти; вона набула особливого значення та має тенденцію до загострення під впливом дії таких основних факторів:

- негативного впливу на організм дітей несприятливого екологічного й соціального становища;

- погіршення фізичного та психічного стану дітей;

- раннього початку освітнього процесу та його інтенсифікації, що призводить до перевтоми дітей. Як показує практика, така складна інтелектуальна діяльність є непосильною для значної частини дітей. Наслідком цього є глибока втома, розвиток невротичного синдрому, психоемоційне перевантаження учнів, що негативно впливає на процес психічного розвитку;

- недостатньої уваги до організації взаємодії в системі «учень – вчитель» і «вчитель – учень», не враховано фактору позитивного чи негативного сприймання учнями особистості вчителя. Однак відомо, що педагогічна взаємодія «учень – вчитель» і методика викладання кожного педагога зумовлюють ставлення до освітнього процесу та емоційний стан усіх його учасників.

1. Особливості освітньої діяльності дітей

молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку

Затримка психічного розвитку в дітей – негативне явище, яке зумовлює низку несприятливих наслідків: від труднощів засвоєння навчального матеріалу до девіантних чи делінквентних форм поведінки. Із метою профілактики і попередження необхідно є корекція виявлених порушень у психічному розвитку дітей, яку в сучасних умовах доцільно організовувати саме під час освітнього

¹ Висковатова Т.П. Современные подходы к проблеме регуляции психических состояний личности. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 36. наук. праць. Одеса. 2013. Т. 18. Вип. 4. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_4_10.

процесу. Це дає змогу розглядати таку корекцію як психолого-педагогічний супровід командою фахівців.

Так, особливо актуальним стало переосмислення загальних і специфічних закономірностей психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, можливостей корекції та компенсації порушень залежно від біологічної, соціальної та психолого-педагогічної етіології, а також відповідний перегляд цілей, змісту та конкретних організаційно-методичних засобів організованої допомоги дітям в індивідуальній програмі розвитку.

Упродовж тривалого часу в спеціальній психології та педагогії існувала думка про те, що затримку психічного розвитку складно діагностувати в ранньому дошкільному віці, оскільки діти не долучені до освітнього процесу. Це викликало значні труднощі в реалізації принципу раннього виявлення, який утвердився в спеціальній психології та корекційній педагогіці з часів Л.С. Виготського: чим раніше дитині із затримкою психічного розвитку буде надано корекційно-педагогічну допомогу (цілеспрямовану, з розумінням сутності і психолого-педагогічної структури порушення), тим ефективнішою вона буде, оскільки буде менше нашарувань, порушень вторинного, третинного порядків, що ускладнюють психічний розвиток².

До особливостей освітньої діяльності дітей із затримкою психічного розвитку, зважаючи на попередній аналіз, належать такі: невпевненість, екстернальність, естетична нечутливість, емоційна нестабільність.

Невпевненість – це переживання дитиною з особливими освітніми потребами власної неспроможності досягнути певних життєвих цілей, впоратися з навчальними завданнями внаслідок заниженої самооцінки. Ознаками невпевненості, як свідчать спостереження, можуть бути такі: знижений життєвий тонус, песимізм, тривожність, почуття провини, самозвинувачення, покірність, намагання догодити, відчуженість, заляканість, сором'язливість тощо³.

Екстернальність – це схильність дітей із затримкою психічного розвитку до покладання відповідальності за результати своєї діяльності на зовнішні сили (навколишнє середовище, ровесників, учителя або обставини). Протилежна якість – інтернальність – схильність відповідати за свої дії як наслідки особистого вибору. Ознаками екстернальності є такі: невпевненість у власних силах, неврівноваженість, гостре емоційне реагування на обставини, прагнення відкласти реалізацію своїх намірів на невизначений термін, тривожність, побоювання змін, конформність – схильність змінювати

² Виготский Л.С. Психология развития человека. Москва. Изд-во Смысл. Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с. Библиотека всемирной психологии. ISBN 5-699-13728-9.

³ Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2009. 224 с. ISBN 978-966-660-486-9.

свої погляди під впливом оцінок інших людей, агресивність, недоброчливість.

Естетична нечутливість – якість особистості молодших школярів із затримкою психічного розвитку, що виявляється у відсутності емоційного відгуку при сприйманні об'єктів, яким притаманна естетична чи художня цінність. Ознаками естетичної нечутливості, за твердженням З.С. Карпенко⁴, є надмірний раціоналізм, пошук практичної користі, схильність діяти за шаблоном, обмежена увага, недостатньо виражені творчі здібності, недорозвиток емоційного контролю тощо⁵. До проблем особистісної сфери дітей із затримкою психічного розвитку належить неправильне формування самооцінки, що впливає на впевненість у власних силах, провокуючи в одних надмірну збудливість, грубість, роздратованість, образливість, запальність, впертість, а в інших – в'ялість, пасивність, байдужість; труднощі в адаптації до освітнього процесу внаслідок низької мотиваційної готовності до навчання в закладі освіти.

Вітчизняні науковці Т.П. Вісковатова, Т.Д. Ілляшенко, Н.М. Стадненко висловлювали думку стосовно змісту поняття «затримка психічного розвитку», щодо диференціювання затримки психічного розвитку від педагогічної занедбаності та інтелектуальних порушень, щодо причин біологічного характеру, що зумовлюють цей стан, щодо класифікації і принципової можливості подолання затримки психічного розвитку засобами психолого-педагогічної корекції та додаткової підтримки в закладах освіти⁶.

Із позицій культурно-історичного підходу до розуміння законів психічного розвитку дитини, який запропонував Л.С. Виготський як визначальні детермінанти, визначаємо спілкування і мовлення як систему соціальних знаків і зосередження соціального досвіду⁷. Так, нормальний психічний розвиток дитини та його порушення мають загальне підґрунтя: психічний розвиток є наслідком не лише фізіологічних процесів, а й суспільних умов.

Затримка психічного розвитку дитини з цих позицій може бути спричинена як порушеннями функціонування центральної нервової системи чи інших органів, так і несприятливим природним, предметним і соціокультурним середовищем.

⁴ Карпенко З.С. Психокорекція розвитку дитини : монографія. Івано-Франківськ, 1994. 132 с.

⁵ Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2009. 224 с. ISBN 978-966-660-486-9.

⁶ Затримка психічного розвитку в дітей: методичні рекомендації. Укл. Г.П. Ілляшенко, М.В. Рождественская. Київ. ІСДО. 1996. 96 с.

⁷ Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва : Изд-во Смысл. Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с. Библиотека всемирной психологии. ISBN 5-699-13728-9.

Психолого-педагогічна корекційна діяльність, аналізуючи і надаючи практичну допомогу дітям із затримкою психічного розвитку, зорієнтована не на саме порушення, а на дитину, її особливості та можливості інтеграції в соціум. При цьому Л.С. Виготський підкреслює, що порушення, безумовно, створює дитині труднощі в адаптації в освітньому середовищі⁸. Однак корекційний складник освітнього процесу дозволяє знаходити шляхи реалізації внутрішнього потенціалу кожної дитини. Спілкування й навчання відіграють провідну роль у розвитку психіки, велике значення має активність самої дитини для становлення її індивідуальності, а також спільна колективна діяльність, єдність афекту та інтелекту як важливого механізму особистісного розвитку.

Психолого-педагогічна корекція в дослідженні розглядається як особливий процес подолання порушень в емоційному, пізнавальному та вольовому розвитку, що сприяє формуванню індивідуальності дитини загалом та її особистості зокрема.

Психолого-педагогічний вплив передбачає методи педагогічної та психологічної корекції через організацію основних видів діяльності дитини (фізично-оздоровчої, художньо-ігрової, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної), а також регулювання міжособистісного спілкування в процесі розгортання цих основних видів діяльності⁹. Спілкування не лише тісно пов'язане з окремими видами діяльності, а й може розглядатися як особливий вид діяльності, оскільки виконує різноманітні функції, а саме:

- організації спільної діяльності для досягнення результату;
- формування і розвитку міжособистісних взаємин, налагодження стосунків, пізнання й оцінки одне одного.

Спілкування – основна умова розвитку індивідуальності дитини, важливий фактор формування її як особистості, один із головних видів діяльності, спрямованої на пізнання й оцінку самого себе через пізнання оточення, а також воно задовольняє особливу потребу – взаємодію з іншими людьми, дає змогу дитині засвоювати еталони соціальних норм поведінки¹⁰.

Значною є роль спілкування в психічному розвитку дитини, який досягається завдяки збагаченню дорослими досвіду дітей через певні завдання для опанування нових знань, навичок та вмінь на основі

⁸ Виготський Л.С. Психология развития человека. Москва : Изд-во Смысл., Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с. Библиотека всемирной психологии. ISBN 5-699-13728-9.

⁹ Заширинська О.В. Психология дітей із затримкою психічного розвитку. Київ : Мова. 2007. 168 с.

¹⁰ Засенко В.В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Наук.-метод. зб. Вип.8. Київ : Наук. світ, 2006. С. 85–88.

думок й оцінок дорослого. Критеріями аналізу встановлення потреби дитини в спілкуванні є увага та чуйність до партнера, емоційні реакції на його вплив, прагнення продемонструвати себе.

Отож, спілкування є важливим засобом корекції затримки психічного розвитку в дітей.

Чільне місце в системі психолого-педагогічної корекції, за твердженням провідних корекційних педагогів та психологів, посідає сюжетно-дидактична гра, сюжет якої є далеким від реальних умов життя. Саме сюжетно-дидактична гра (за групової форми організації) сприяє розширенню знань про основні сфери діяльності, стимулює соціально-комунікативну активність дитини як системоутворювальної фактор корекції затримки психічного розвитку, оскільки цю корекцію здійснює вона сама в процесі виконання організованих педагогом певних видів діяльності¹¹.

Саме тому ефективність використання засобів і методів корекційного впливу для подолання порушень розвитку нерозривно пов'язана з вірою в сили самої дитини. Варто зазначити, що вагому роль у подоланні порушень відіграє індивідуальність дитини, її фізичні, психічні, соціальні навички.

Створення оптимальних освітніх умов для дітей молодшого шкільного віку – соціально важлива проблема, розв'язання якої має сприяти розвитку індивідуальності, формуванню дитини як особистості і, відповідно, закласти сприятливе підґрунтя для суспільної адаптації в підлітковому та юнацькому віці.

Увага дослідників спрямована на комплексне вивчення інтегральних систем, яким відведено роль пристосування організму до природного, предметного і соціокультурного середовища шляхом поступового розвитку. Саме тому вивчення стану здоров'я охоплює питання фізичного, психічного розвитку дитини і, водночас, психолого-педагогічну корекцію¹².

Поняття «психолого-педагогічна корекція» трактується як вид психічної корекції, що здійснюється в межах освітнього процесу. Її об'єктом є процес психічного розвитку дитини, в якому виявлені певні порушення, а суб'єктом – шкільні психологи, педагоги, корекційні педагоги і безпосередньо дитина. Психологічна корекція затримки психічного розвитку характеризується як активний цілеспрямований процес подолання недоліків у психічному розвитку

¹¹ Таранченко О.М. Сучасні підходи задоволення навчальних потреб учнів з порушеннями психофізичного розвитку в спеціальних та інклюзивних закладах освіти. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2013. № 1. С. 23–27.

¹² Синьов В.М., Шевцов А.Г. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія*. № 2. 2004. С. 6–11.

(емоційному, пізнавальному, вольовому), що сприятиме позитивному формуванню психофізичної, соціальної та інших сфер особистості.

Особливістю дітей молодшого шкільного віку в нормі є безперервний ріст і розвиток, який виявляється в кількісних і якісних змінах, до яких належить функціональне та морфологічне диференціювання всіх органів і тканин, їх структурна перебудова¹³.

На різних етапах дитинства процеси росту й розвитку відбуваються неоднаково, зокрема періоди швидкого темпу змінюються вповільненим розвитком. Крім цього, кожний орган, кожна система має свої закономірності формування, хоча між ними існує тісна взаємозалежність. Так, формування структур головного мозку позитивно впливає на розвиток вищої нервової діяльності, моторики, кістково-м'язової, серцево-судинної, інших фізіологічних систем, а вдосконалення функцій дихання сприяє розвитку серцево-судинної системи і навпаки.

Саме тому всі види навантаження (рухові, розумові, емоційні), які відчуває дитина, перебуваючи в колективі ровесників і сім'ї, мають відповідати її психофізіологічним можливостям.

Складним видом діяльності для дітей із затримкою психічного розвитку, що значно впливає на фізичний та психологічний стани, є виконання завдань із математики та письма. Однак нервові напруження значно зменшуються, коли під час навчання використовуються ігрові методи. Доцільність проведення занять у два двадцятихвилинних етапи з п'ятихвилинною динамічною перервою підтвердилася на практиці. Відчуття радості, самостійності стає основним джерелом та мотивацією освітньої активності.

Дослідники констатують факт зниження рухової активності в дітей із порушеннями психічного та фізичного розвитку. Таких дітей донедавна оберігали від фізичних навантажень, побоюючись негативного впливу на формування інтелектуальних здібностей. Психологічна наука спростовує ці твердження, оскільки результати фундаментальних досліджень доводять, що недостатня рухова активність призводить до порушень функціонального стану найважливіших життєвих процесів, загальної гармонії організму. Як наслідок, утворюється негативна взаємозалежність: недостатня рухова активність – дисфункція багатьох систем – погіршення стану здоров'я – подальше обмеження рухової активності. За таких обставин може посилюватися затримка психічного розвитку. Крім цього, гіпокінезія

¹³ Карпенко З.С. Психокорекція розвитку дитини : монографія. Івано-Франківськ, 1994. 132 с.

стає причиною затримки рухових здібностей дитини, що ускладнює виконання не тільки побутових, а й навчально-пізнавальних функцій¹⁴.

Погіршення соматичного складника здоров'я призводить до схожих змін і в психічній сфері. Наслідком є гальмування психічного розвитку без очевидних органічних і навіть функціональних порушень.

Саме тому першим складником системи психолого-педагогічної корекції є фізично-оздоровча діяльність, що охоплює комплекс заходів: лікувальну фізкультуру, фізкультхвилинки впродовж освітнього процесу, прогулянки після уроків.

Низький рівень стану соматичного здоров'я відображається на формуванні емоційної сфери особистості, збільшуючи кількість випадків затримки психічного розвитку.

Основою концепції корекції емоційної сфери є твердження, що цей психічний процес – специфічний вид мозкової активності, сутність якого полягає у відображенні дійсності. Емоція – особлива форма реакцій на предмети і явища дійсності, зумовлена відповідністю або невідповідністю до потреб дітей із затримкою психічного розвитку. Психологи називають два аспекти цього процесу: відображення, коли почуття (емоції) є специфічною формою відображення значення об'єктів для суб'єкта; ставлення, коли почуття (емоції) є формою активного ставлення дітей до навколишнього середовища. Діти із затримкою психічного розвитку не пасивно, не автоматично реагують на навколишню дійсність. Активно впливаючи на зовнішнє середовище та пізнаючи його, вони суб'єктивно переживають своє ставлення до предметів і явищ реального світу¹⁵.

Отже, оскільки емоційна сфера дітей постійно змінюється (з'являються емоційні стани нового типу, яких раніше не було, об'єкти і дії, що раніше викликали інтерес, стають не зовсім цікавими, а нові об'єкти і дії привертають увагу тощо), то вона може бути опосередкованим фактором корекції розвитку індивідуальності та формування особистості дітей із затримкою психічного розвитку.

Ураховуючи підвищену втомлюваність і знижену концентрацію уваги в дітей із затримкою психічного розвитку, наступним складником системи психолого-педагогічної корекції є художньо-ігрова (естетична) діяльність, спрямована на покращання емоційного стану: музичний супровід найбільш складних для дітей видів діяльності, емоційно-музична стимуляція процесів пізнавальної сфери в освітньому процесі; форми і методи роботи, що надають заняттям ігрової спрямованості;

¹⁴ Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2009. 224 с. ISBN 978-966-660-486-9.

¹⁵ Колупасва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Навчально-методичний посібник. Серія «Інклюзивна освіта». Київ : Видавнича група «АТОПОЛ». 2011. 274 с.

проектна діяльність з елементами естетики, драматизація творів мистецтва тощо.

Пізнавальна активність – це складний комплексний феномен, що охоплює розвиток пізнавальних процесів, які репрезентують різні форми орієнтування дитини в навколишньому світі, собі та регулюють її діяльність. Пізнання в молодшому шкільному віці має переважно емоційно-образний характер і ґрунтується на допитливості.

Орієнтування в цьому віці – це своєрідна самостійна діяльність, яка інтенсивно розвивається. Виникають особливі способи орієнтації; експериментування з новим матеріалом і моделювання (наслідування, гра, конструювання, зображувальна діяльність, малювання, ліплення тощо).

На певному етапі таке експериментування може здійснюватися дітьми предметно, внаслідок чого дитина набуває нових знань, формуються нові способи пізнавальної діяльності, саморозвитку дитячого мислення. Воно властиве всім дітям і має вагоме значення для становлення творчого потенціалу особистості.

У дітей із затримкою психічного розвитку формується уявлення про навколишній світ: початкові нечіткі ситуативні уявлення через змістовне спілкування й навчання систематизуються і стають знаннями, формуються загальні категорії мислення (частина-ціле, причина-наслідок, простір-час, предмет-набір предметів, закономірність-випадковість тощо), з'являється діалектика чіткого і нечіткого знання¹⁶. У результаті засвоєння систематизованих знань у дітей із затримкою психічного розвитку формуються узагальнені способи мисленнєвої діяльності, розвивається діалектичність мислення, здатність до прогнозування майбутніх змін. Це стає підґрунтям компетентності дитини, готовності до продуктивної взаємодії з новим змістом, що відрізняється різноманітністю форм.

Сформованість пізнавальних процесів у дітей із затримкою психічного розвитку залежить від способу сприйняття інформації (зоровий, слуховий, тактильний тощо) і методик викладання педагогами. Надмірно активний або невдало організований освітній процес стає причиною передчасної втоми, що не лише знижує якість навчання, працездатність, а й негативно впливає на психічне здоров'я. Саме тому розроблення ефективних способів навчально-пізнавальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку має вагоме психолого-педагогічне значення і є одним із шляхів корекційного впливу. Раціональне поєднання кількості та складності навчальних дій під час уроку нормалізує інтенсивність інтелектуальної діяльності дітей

¹⁶ Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Навчально-методичний посібник. Серія «Інклюзивна освіта». Київ : Видавнича група «АТОПОЛ». 2011. 274 с.

із затримкою психічного розвитку і запобігає надмірному напруженню або зниженню функціонального тону організму.

Однією з форм вольової поведінки в дитинстві є довільність – уміння керувати своєю поведінкою згідно з певними уявленнями, правилами, нормами.

Вікові особливості молодших школярів із затримкою психічного розвитку виявляються у своєрідності волі. У дошкільному віці діти дуже імпульсивні, рішення ухвалюють під впливом почуттів, а не внаслідок обдумування. Дії характеризуються мимовільністю і наслідуванням, свідомість – навіюваністю. Але впродовж дошкільного віку, зокрема в молодшому шкільному віці, в розвитку вольової сфери відбуваються істотні зрушення: поведінка стає більш довільною, обдумані дії починають переважати над імпульсивними.¹⁷ Діти набувають здатності долати безпосередні бажання, неадекватні ситуації не лише в умовах, коли чекають винагороди чи покарання, а й на ґрунті внутрішніх спонукань. З'являються такі риси, як наполегливість, уміння долати труднощі, почуття обов'язку щодо інших людей.

У діяльності виникає супідрядність мотивів, зокрема таких, як уміння виокремлювати основний мотив і підпорядковувати йому всю систему впродовж тривалого часу. Внутрішня мотивація й опанування норм поведінки – важливі аспекти формування довільності.

Діти від народження розвиваються як соціальні істоти. Цей процес багатогранний, бо охоплює три основні лінії взаємодії та спілкування (з дорослими, ровесниками й із собою).

Вища форма соціально-комунікативної діяльності в дітей із затримкою психічного розвитку – позаситуативно-особистісне спілкування, у процесі якого орієнтування спрямоване на соціальне оточення, «світ людей», а не лише «світ предметів», властиві прагнення не просто доброзичливої уваги дорослих, а і взаєморозуміння і співпереживання.

Спілкування з ровесниками теж має певну логіку розвитку: спочатку діти ставляться так, як до фізичного об'єкта, згодом вони сприймають одне до одного як суб'єкт, використовуючи виразну жестикуляцію, вокалізацію, слова¹⁸.

У процесі спілкування з ровесниками відбувається обмін інформацією, поділ функцій і їх координація, тобто все те, що сприяє формуванню дитячого колективу, який провадить спільну діяльність. Згодом спілкування набуває більшої самостійності, цінності, що

¹⁷ Колупасва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загально-освітньому просторі : навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивне навчання»). Київ : «Літера ЛТД». 2019. 112 с. ISBN 978-966-945-025-8.

¹⁸ Бастун Н.А., Ілляшенко Т.Д., Сак Т.В. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання. Навчальний посібник для педагогів та шкільних психологів. Київ : ІЗМН 1997. 128 с.

виявляється в прагненні до співпереживання і взаєморозуміння, налагодження з ровесниками особистісних взаємин. Некомфортність, ізольованість у колективі ровесників призводить до пасивності, невпевненості або агресивності, формування низької самооцінки, що сприяє порушенням особистісного розвитку. Діти із затримкою психічного розвитку мають труднощі в спілкуванні та взаєминах із ровесниками, оскільки педагоги не приділяють достатньо уваги формуванню комунікативних навичок.

Одним із важливих наслідків спілкування дітей із дорослими і ровесниками є розвиток самосвідомості, створення образу власного «Я», самооцінки як найскладнішого продукту усвідомлення себе. Спочатку діти оцінюють власні дії, потім – зовнішність, найвищим етапом є оцінка особистісних якостей і психічних станів.

Самооцінка тісно пов'язана зі спілкуванням, яке є кращим способом самопізнання. У системі стосунків кожна дитина посідає особливе місце. Отож, педагогам важливо знати соціально-психологічну характеристику соціальної групи, з якою вони працюють, ступінь емоційного благополуччя кожної дитини зокрема.

Причиною відсутності комунікації дітей із затримкою психічного розвитку з ровесниками часто є сімейні стереотипи поведінки, некритично засвоєні дитиною і ригідно спотворені в позасімейних ситуаціях спілкування. Такі конфлікти властиві дітям із затримкою психічного розвитку, які прийшли до школи одразу після домашнього виховання, не відвідуючи дошкільного закладу.

Порушення спілкування в дітей із затримкою психічного розвитку можуть бути спровоковані темпераментом, невмінням подолати його особливості, низькою адаптивністю, непередбачуваністю реакцій, негативним тлом переважального настрою. Така поведінка негативно сприймається в дитячому колективі, викликає непорозуміння, роздратування, таких дітей уникають, не розуміють, тому вони відособлюються¹⁹.

Причиною таких порушень може бути конфліктність самої дитини. Наприклад, дитина зі страхом автономності в суспільстві, особливо в психологічно негативному середовищі, може бути пасивною, загальмованою, нерішучою, що призводить до ігнорування в соціальній групі.

Ураховуючи вищезазначене, слід указати на основні аспекти, які потребують психолого-педагогічного впливу та корекційно-розвиткової роботи. Серед них:

– тривожність – емоційний стан, який виникає в ситуаціях невизначеності та небезпеки, проявляється в побоюваннях перед несприятливим розвитком подій;

¹⁹ Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Навчально-методичний посібник. Серія «Інклюзивна освіта». Київ : Видавнича група «АТОПОЛ». 2011. 274 с.

- нестриманість – бурхливі реакції, схильність до ситуативних емоційних проявів, ігнорування інтересів інших;
- агресивність – заподіяння шкоди іншій людині, що часто супроводжується емоційними станами гніву, ворожості, ненависті тощо;
- замкнутість – форма психологічного відчуження, яка виявляється в униканні контактів з оточенням і заглибленні у світ власних переживань;
- нечесна поведінка – свідоме ствердження дітьми із затримкою психічного розвитку неправди або заперечення того, що відповідає дійсності;
- асоціальність – відсутність вищих соціальних почуттів, що виявляються в ігноруванні етичних норм;
- екстернальність – схильність дітей із затримкою психічного розвитку до перекладення відповідальності за результати своєї діяльності на оточення;
- естетична нечутливість – відсутність емоційних реакцій на об'єкти естетичної чи художньої цінності.

2. Психолого-педагогічна система корекції порушень особистісної та емоційної сфер у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку

У молодшому шкільному віці поєднуються два види діяльності (освітня та ігрова), які однаково притаманні всім дітям. Як стверджує Т.П. Вісковатова, в молодшому шкільному віці з'являється синтезований вид діяльності, який називають освітньо-ігровим. Елементи гри застосовують в інших видах діяльності, зокрема предметному, фізично-оздоровчому, соціально-комунікативному, суспільному.

Такий вид діяльності є актуальним під час організації освітнього процесу дітей із затримкою психічного розвитку, де переважає гра. За спостереженнями Т.П. Вісковатової, переважання освітньої діяльності в дітей із затримкою психічного розвитку над ігровою припадає на 9–10-річний вік, що дає підстави стверджувати про переважання освітньої діяльності як провідного виду тільки до 11 років, а інколи й пізніше²⁰.

Результати діагностичних досліджень дають змогу сформуванню психолого-педагогічну систему корекції порушень особистісної сфери в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку: тривожності, нестриманості, агресивності, замкнутості, невпевненості, екстернальності та естетичної нечутливості, схильності до нечесної й асоціальної поведінки, які заважають адаптації та соціалізації,

²⁰ Вісковатова Т.П. Современные подходы к проблеме регуляции психических состояний личности. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 36. наук. праць. Одеса. 2013. Т. 18. Вип. 4. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_4_10.

створюють перешкоди в спілкуванні з ровесниками. Причини цих перешкод містяться в неподоланих суперечностях ранніх стадій особистісного розвитку й основного вікового завдання певної стадії онтогенезу. У цей період діти із затримкою психічного розвитку опановують операційно-технічні та соціальні засади майбутньої фізично-оздоровчої, художньо-ігрової, предметної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільної діяльності.

Таким чином, невпевненість у власних силах є наслідком недостатнього розвитку освітніх навичок, несформованості структури пізнавальної діяльності, розумових дій, інтелектуальної рефлексії, володіння мисленнєвими операціями, прийомами самоконтролю та самооцінки. У такому випадку діти із затримкою психічного розвитку уникають складних завдань, ситуацій змагання з іншими, є пригніченими та емоційно не зовсім стабільними.

Як показують наші дослідження, ці обставини ускладнюють процеси формування цілісної форми самоідентичності²¹. Тому важливо навчати дітей із затримкою психічного розвитку прийомів морально-психологічної саморегуляції, стимулювати їх до сміливих, ініціативних, безкорисливих, виважених вчинків та соціально-комунікативної активності.

Ураховуючи вищезазначене, було побудовано психолого-педагогічну систему корекції порушень особистісної сфери в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, яка передбачає організацію основних видів діяльності, у процесі якої ускладнювалися основні форми взаємодії.

Кожна нова форма особистісної взаємодії реалізується на основі предметної діяльності та ускладнює перцептивні, моторні, мнемічні та інтелектуальні операції, що становлять окрему дію.

Так, у процесі міжособистісної взаємодії в дітей із затримкою психічного розвитку розвиваються вміння сприймати інформацію та реалізувати відповідні дії. Міжособистісна взаємодія спонукає до спільного обговорення певного виду діяльності, пошуку єдності в способі її виконання та демонстрації остаточного варіанта виконаного завдання. На цьому етапі діти із затримкою психічного розвитку навчаються узгоджувати власну думку з думкою партнера, стримувати себе, не перебивати, очікувати своєї черги в діалозі, аргументовано доводити свою позицію, зберігати тактовність і доброзичливість за будь-яких обставин. Взаємодія в групі ровесників формує організаторські здібності в певному виді діяльності, вміння керувати не лише власними діями, а й діями учасників соціально-комунікативної

²¹ Колодич О.Б. Психолого-педагогічні передумови розвитку соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку засобами корекційної освіти. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.9>. *Науковий журнал «Габітус». Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Випуск 13. Науковий журнал*. Т.2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 175 с. ISSN 2663-5216.

ситуації. Діти із затримкою психічного розвитку в процесі групової взаємодії вчать знаходити компроміс, конструктивно вирішувати проблемну ситуацію. Організуючи певний вид діяльності, педагоги сприяють уникненню конфліктів, що виникають між учасниками групи, між представниками інших груп, між дітьми із затримкою психічного розвитку і групою однокласників.

Усі форми міжособистісної взаємодії, що виникають у процесі організації фізично-оздоровчої, художньо-ігрової, предметної, навчально-пізнавальної та суспільної діяльності, потребують високого рівня динамічності, відкритості, організованості й чіткості психічних процесів, що сприяють соціально-комунікативній активності, вмінню довільно регулювати інтелектуальні процеси й емоційні реакції, орієнтуватися в ситуації, планувати та виконувати певну діяльність.

Основна ідея психолого-педагогічної системи корекції полягає у формуванні ставлення до себе як основного фактору впливу на всі аспекти життєдіяльності. Початкові завдання складаються з п'яти завдань із формування:

1) почуття безпеки. Мета – розвинути в дітей із затримкою психічного розвитку впевненість у власних силах, відповідальність за своє життя, відвертість, відсутність страхів, упевненість у спілкуванні з дорослими;

2) почуття самодостатності. Мета – стимулювати дітей із затримкою психічного розвитку до пізнання себе, своїх позитивних і негативних рис, визначення своєї типовості, унікальності;

3) почуття приналежності до сім'ї, шкільного класу, суспільства;

4) почуття цілеспрямованості. Мета – виховання в дітей із затримкою психічного розвитку вміння досягати мети, вирішувати проблеми, розвивати сильні та позбавлятися слабких сторін своєї індивідуальності;

5) почуття компетентності. Мета – навчити дітей із затримкою психічного розвитку демонструвати свої здібності, формувати моральні риси, компетентність у різних сферах освітнього процесу.

Використовуючи методичні напрацювання З.С. Карпенко²², О.А. Ліщинської²³, Р.В. Овчарової²⁴, Н.Ю. Хрящової²⁵ та інших,

²² Карпенко З.С. Мобінг в акмеperiodі: ризики і ресурси корекції життєвого сценарію особистості. *Психологічний часопис*. 2018. № 6. С. 82-94. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2018_6_8. DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2018.6.16>.

²³ Ліщинська О.А. Інтерактивні потреби особистості як чинник автономності або залежності. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 3. С. 47-51. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_3_10 (науково-метричні бази РИНЦ і Копернікус).

²⁴ Овчарова Р.В. *Практическая психология в начальной школе*. Москва. ТЦ «Сфера» 1996. 240 с. ISBN 5-89144-007-5.

²⁵ Хрящева Н.Ю. *Психогимнастика в тренинге*. издательство речь. институт тренинга. 2006. 256 с. ISBN 5-9268-0065-X.

сформовано психолого-педагогічну систему психокорекції особистісної сфери дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Метою психолого-педагогічної корекції є подолання порушень емоційного реагування і стереотипів поведінки, відновлення повноцінних контактів дітей із затримкою психічного розвитку з однолітками. Основними завданнями є:

- 1) розвиток внутрішньої активності;
- 2) формування належної самооцінки;
- 3) перебудова звичних суспільних ролей і соціальних стереотипів поведінки;

- 4) набуття навичок безконфліктної поведінки;

- 5) розвиток комунікативних навичок.

Предметом корекції є порушення особистісної сфери дітей із затримкою психічного розвитку.

Засобами корекції є ігрова активність, елементи психогімнастики, завдання на вияв різних емоцій, вправи на релаксацію, проектна діяльність.

Етапи корекції:

I – орієнтувальний;

II – відновлювальний;

III – закріплювальний.

Зміст психолого-педагогічної корекції:

I етап – орієнтувальний. Установлення психологічного контакту та створення атмосфери довіри. Заняття, присвячені знайомству дітей одне з одним. Кожна дитина обирає собі ім'я для занять.

Корекційний складник цього етапу полягає в тому, щоб діти із затримкою психічного розвитку могли «вийти» зі свого старого «Я» і знайти нове. Діти часто обирають собі імена близьких, тварин, що є досить символічним.

Діагностичний сенс вибору іншого імені – ознака неприйняття себе. Вибір відповідного імені вказує на бажаний об'єкт ідентифікації. На першому занятті не варто з'ясовувати, чому дитина обрала інше ім'я, щоб не сполохати її. Це питання можна обговорити пізніше.

Упродовж заняття проводять рухливі та контактні ігри, мета яких – створення позитивного емоційного мікроклімату, підвищення впевненості в собі, подолання страхів, згуртування групи, формування довільного контролю. Наприкінці кожного заняття проводяться спонтанні ігри.

Під час спонтанних ігор у групі з'являються неформальні лідери. Таким чином, проявляються сильні й слабкі сторони дітей із затримкою психічного розвитку. Стихійна групова структура, що склалася, підтримує інших і сприяє зміцненню дезадаптивних якостей дітей із затримкою психічного розвитку. Це є необхідним для уточнення психологічного діагнозу членів групи і накопичення того групового досвіду спілкування, який у подальшому буде враховано для демонстрації позитивних та негативних сторін.

Педагог не втручається в дитячі спонтанні ігри. Через кілька занять визначаться володарі п'яти стихійних ролей:

- 1) «лідер»;
- 2) «друг лідера»;
- 3) «завжди осторононь»;
- 4) «покірливий, з усім згоден»;
- 5) «завжди винний».

Наступний рівень передбачає використання ігор, спрямованих на формування усвідомлених навичок і дій, що пропонуються педагогами та психологами. Під час виконання завдань увага акцентується не на ролі, а на емоційних реакціях, а саме:

- 1) неформальні лідери починають відчувати на собі агресію;
- 2) виникають спонтанні інтеракції між членами групи;
- 3) з'являється серйозне ставлення, увага до моментів початку та завершення занять.

ІІ етап – відновлювальний. У цей час уже виявилися порушення в спілкуванні кожної дитини, а також неадекватні компенсаторні способи поведінки дітей із затримкою психічного розвитку. Індивідуальна психолого-педагогічна корекція відбувається тоді, коли діти із затримкою психічного розвитку реалізують нові форми поведінки та нагромаджують новий досвід комунікації. Це стає можливим, якщо задоволено фрустровані потреби, які часто є причиною неадекватної поведінки. Найчастіше ними є потреба в безпеці та визнанні. Фрустрація цих потреб властива майже всім дітям із затримкою психічного розвитку, що мають порушення адаптації. Як правило, потреба в безпеці задовольняється на І етапі корекції, під час спрямованої гри.

Індивідуальна психолого-педагогічна корекція проводиться під час коригування таких порушень особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, як:

- 1) тривожність. Дітей із затримкою психічного розвитку із високою тривожністю потрібно постійно підбадьорювати, заохочувати, підкреслювати впевненість в успіхах, можливостях. Щоб подолати скутість, треба допомагати дитині розслаблятися, знімати напруження за допомогою рухливих ігор. Допоможе драматизація завдань на прояви сміливості, рішучості. Це потребує від дітей із затримкою психічного розвитку психоемоційного ототожнення себе з персонажем. Завдання, які демонструють тривожність, неспокій учасників, дають змогу емоційно відкинути пригніченість і страх, оцінити їх як характеристики персонажів, а не конкретних дітей, а також на ґрунті психологічного розмежування з носієм переживань позбутися власних страхів;

- 2) нестриманість. Спілкуючись з емоційно не зовсім стриманими дітьми із затримкою психічного розвитку, педагоги або психологи мають указати на кожну успішну спробу стримувати емоції, ситуативні бажання. Варто також заохочувати за мінімально виявлене терпіння, за спроби досягнути стриманості. У сюжетно-рольових іграх і драматизаціях корисно, щоб діти із затримкою психічного розвитку

виконували ролі, які потребують відповідальності, організації спільної діяльності групи, з узгодженням інтересів усіх учасників;

3) агресивність. Загальновідомо, що дітям із затримкою психічного розвитку з незначними проявами агресивності властиві байдужість, конформізм, бездіяльність, впливу на інших. Таких учасників варто заохочувати до активної діяльності, самостійності, ініціативності дій, наполегливості, вміння відстояти власну думку, впевненості у власних силах.

У спілкуванні з агресивними дітьми із затримкою психічного розвитку треба бути стриманим, терплячим, пам'ятаючи, що вони через власну впертість страждають від гнівливості, роздратованості, самотності. Дітям із затримкою психічного розвитку з проявами агресії необхідно демонструвати позитивне ставлення, підтримку, схвалення, а також невдоволеність негативною поведінкою. Дуже важливо тактовно та послідовно навчати самоконтролю, внутрішній зібраності та стриманості.

Слід налагодити систематичну взаємодію з родинами дітей із затримкою психічного розвитку з метою дослідження емоційно-ціннісних взаємин і координації зусиль корекційних педагогів і батьків щодо методів психолого-педагогічного впливу;

4) замкнутість. Дітям із затримкою психічного розвитку, які неохоче спілкуються з іншими, необхідно вказувати на безпідставність страхів, розвивати емпатію, регулювати емоційний стан і почуття. Важливо заохочувати таких дітей до продуктивних видів діяльності (предметної, суспільної), відволікати від стереотипних аутостимуляційних дій, поступово привчаючи до нового стилю поведінки. Також слід розвивати моторику та пластику рухів;

5) нечесна поведінка. Дітям із затримкою психічного розвитку, які схильні обманувати, слід продемонструвати задоволення від правдивої відповіді й невдоволення від нечесності. Водночас пом'якшувати покарання в разі визнання провини і переживання сорому за навмисну нечесність.

Працюючи над формуванням правильного стилю поведінки, дітям із затримкою психічного розвитку слід пояснювати, що обман недопустимий у взаємостосунках;

6) асоціальна поведінка. Дітей із затримкою психічного розвитку, яким притаманний асоціальний тип поведінки, варто долучати до завдань із виконанням ролей жертв агресії та маніпуляцій із боку інших;

7) екстернальність. Дітей із затримкою психічного розвитку з проявами екстернальності слід залучати до драматизації ситуацій, у яких важливий самостійний вибір для подальшого розвитку подій; заохочувати ініціативу, пов'язану з ризиком; стимулювати впевненість у собі, самоповагу, рішучість, послідовність у виконанні дій; демонструвати взаємозв'язок наслідків діяльності від вольових зусиль: бажання – наміру – планування дії – виконання – оцінки наслідків. У цьому допоможуть завдання, що стимулюють рішучість в екстремальних ситуаціях, розвивають почуття відповідальності та

вміння виражено ухвалювати рішення; корегують внутрішній локус контролю, інтернальність;

8) естетична нечутливість. Посилення естетичної чутливості в дітей із затримкою психічного розвитку залежить від створення насиченого естетичного середовища – культури міжособистісних взаємин у родині, освітньому закладі. Під час проведення психолого-педагогічної корекції з дітьми із затримкою психічного розвитку, які є естетично нечутливими, варто акцентувати увагу на багатоманітності та привабливості навколишнього світу, речей і людей, урівноважити прагматичну орієнтацію морально-естетичними цінностями. Цьому сприятимуть ігри та завдання, які розвивають естетичну вразливість, естетичну уяву, естетичне ставлення до дійсності, гуманність, сприяють рефлексії. Такі завдання формують критерії естетичних оцінок; дають змогу проявити емоційність у взаєминах, підвищують емоційну чутливість, учать урахувати індивідуальні особливості кожного під час комунікації.

У дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку формується та розвивається потреба у визнанні однолітками. Задоволення цієї потреби не є можливим без створення конкретного образу власного «Я», для реалізації якого використовують зворотний зв'язок спеціально організованих завдань, що дає можливість сформувати продуктивніший образ «Я». Зазвичай це відбувається у формі словесної інтерпретації ігрової рефлексії з акцентуванням на позитивних рисах.

Крім цього, на II етапі використовують ігри та завдання, що допомагають долати негативні риси характеру, порушення поведінки. Особливу увагу звертають на ті аспекти, які призводять до непорозумінь та конфліктів, які діти із затримкою психічного розвитку з порушеннями поведінки не вміють вирішити.

На кожному занятті проводяться вправи на релаксацію. Емоційно не зовсім стійкі діти із затримкою психічного розвитку часто вирізняються загальною руховою загальмованістю, неспокійним сном, вони інколи бувають дуже напруженими, що призводить до емоційних порушень. Релаксаційні вправи долають м'язову напругу й емоційне збудження.

III етап – закріплювальний. Чільне місце в психолого-педагогічній корекції дітей із затримкою психічного розвитку посідають завдання для розвитку навичок довірливості. Новий досвід спілкування з ровесниками в групі складається на основі створеної атмосфери довіри та вільної комунікації з використанням прийомів зворотного зв'язку. На цьому етапі проводяться заняття для закріплення нових набутих форм емоційної поведінки, прояву почуттів до учасників, самого себе, педагогів, зокрема впевненості в собі, засобів комунікації.

Крім цього, учасники психолого-педагогічної корекції вчать використовувати завдання, які не завжди бажані, але сприяють формуванню здатності розуміти інших, співпереживати, що підвищує комунікативну компетентність та долає порушення особистісного розвитку в дітей із затримкою психічного розвитку.

Корекція шляхом психолого-педагогічного впливу передбачає співпрацю з родинами дітей із затримкою психічного розвитку, під час якої долаються шкідливі стереотипи сімейної комунікації та пропонуються нові способи поведінкових реакцій. Без спільної діяльності з родинами корекція порушень особистісного розвитку та комунікативної компетентності дітей із затримкою психічного розвитку буде малоефективною.

ВИСНОВКИ

Сучасні психологічні та педагогічні дослідження свідчать про те, що для розвитку емоційної та особистісної сфер, а також індивідуальності дітей із затримкою психічного розвитку вагоме значення має психолого-педагогічна корекція з елементами гри й спільної діяльності.

Діти молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку активні в спільній взаємодії, демонструючи певний рівень соціально-комунікативної та емоційної зрілості. Окрім того, як показують дослідження, у співпраці, спрямованій на фізично-оздоровчу, художньо-ігрову, предметну, навчально-пізнавальну діяльності, вони долають певні порушення емоційного та особистісного розвитку в такій взаємодії. Однак через тривожність, нестриманість, агресивність, асоціальність, спровоковані затримкою психічного розвитку, демонструються невміння узгодити власні дії з діями інших, через що вони швидко втрачають інтерес до цього виду діяльності. Саме тому актуальною залишається проблема мотивування й корекції в спільній життєдіяльності, оскільки для дітей із затримкою психічного розвитку система психолого-педагогічного впливу є одним з ефективних засобів корекції.

Як показали результати спостережень за дітьми із затримкою психічного розвитку, необхідною передумовою стимулювання емоційної та особистісної сфер є організація спільної фізично-оздоровчої, художньо-ігрової, предметної, навчально-пізнавальної та суспільної діяльності.

Незважаючи на діагностовані порушення емоційної та особистісної сфер дітей із затримкою психічного розвитку – учасників психолого-педагогічної корекції, завдяки проведеним етапам значно зріс рівень емоційної стабільності, комунікативної компетентності. Як наслідок, удалося значно змінити соціальний портрет учасників групи, а саме:

1) знизити тривожність, нестриманість, агресивність дітей із затримкою психічного розвитку з високого рівня до середнього, знизилися показники схильності до нечесної поведінки, замкнутості, асоціальної поведінки, екстернальності та естетичної нечуливості;

2) зросли показники ціннісних орієнтацій на фізично-оздоровчу, соціально-комунікативну компетентність, суспільну активність, навчально-пізнавальну та предметну діяльність. Водночас знизилася орієнтація на художньо-ігрову діяльність, що, ймовірно, пов'язано з переорієнтацією дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку на навчальну, предметну та суспільну діяльність;

3) значно зріс показник ціннісних орієнтацій на емоційно відповідну поведінку дітей із затримкою психічного розвитку, які почали виявляти турботу про інших, допомогу, щедрість, підтримку;

4) упродовж психолого-педагогічної корекції зросла позитивна емоційна експансивність дітей із затримкою психічного розвитку. Це стало чинником розширення діапазону неофіційного статусу, подальшої диференціації за офіційним статусом, що свідчить про зростання й ускладнення соціальної перцепції.

Підсумовуючи, можна зробити загальний висновок, що завдяки реалізації психолого-педагогічної корекції вибудовано систему багатомірних і багаторівневих зв'язків, що охоплюють усю сукупність умов і стійких факторів (внутрішніх і зовнішніх), становлення і розвитку емоційної та особистісної сфер дітей із затримкою психічного розвитку, яка в подальшому стимулюватиме ціннісно-сміслову свідомість у напрямі соціалізації та адаптації до освітнього процесу.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розкрито проблему диференційної корекційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами як спосіб актуалізації вікових можливостей розвитку. Це одна з найважливіших проблем в умовах екологічної та соціальної кризи в Україні, що накладає відбиток на систему освіти, набуває особливого значення та має тенденцію до загострення.

Описано фактори, що визначають особливості освітньої діяльності дітей із затримкою психічного розвитку, до яких належать невпевненість, екстернальність, естетична нечутливість, емоційна нестабільність. Проаналізовано психолого-педагогічну корекційну діяльність із метою надання практичної допомоги дітям із затримкою психічного розвитку, зорієнтованої не на саме порушення, а на дитину, її особливості та можливості інтеграції в соціум. Зазначено, що ефективність використання засобів і методів корекційного впливу для подолання порушень розвитку нерозривно пов'язана з вірою в сили самої дитини, а також вагому роль тут відіграє індивідуальність, фізичні, психічні, соціальні навички.

Сформовано психолого-педагогічну систему корекції порушень особистісної та емоційної сфер у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, які заважають адаптації й соціалізації та створюють перешкоди в спілкуванні.

Завдяки проведеним етапам психолого-педагогічної корекції значно зріс рівень емоційної стабільності та комунікативної компетентності дітей із затримкою психічного розвитку. Як наслідок, удалося значно змінити соціальний портрет учасників групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бастун Н.А., Ілляшенко Т.Д., Сак Т.В. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання. Навчальний посібник для педагогів та шкільних психологів. Київ : ІЗМН 1997. 128 с.

2. Висковатова Т.П. Современные подходы к проблеме регуляции психических состояний личности. *Вісник Одеського національного університету. Психологія. Зб. наук. праць*. Одеса. 2013. Т. 18. Вип. 4. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_4_10.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва. Изд-во Смысл. Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с. Библиотека всемирной психологии. ISBN 5-699-13728-9.
4. Засенко В.В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Наук.-метод. зб. Вип. 8. Київ : Наук. світ, 2006. С. 85–88.
5. Затримка психічного розвитку в дітей: методичні рекомендації. Укл. Г.П. Ілляшенко, М.В. Рожественська. Київ : ІСДО. 1996. 96 с.
6. Защирина О.В. Психология детей с задержкой психического развития. Київ : Мова. 2007. 168 с.
7. Карпенко З.С. Мобінг в акмеперіоді: ризики і ресурси корекції життєвого сценарію особистості. *Психологічний часопис*. 2018. № 6. С. 82–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2018_6_8. DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2018.6.16>.
8. Карпенко З.С. Психокорекція розвитку дитини. Монографія. Івано-Франківськ, 1994. 132 с.
9. Колодич О.Б. Психолого-педагогічні передумови розвитку соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку засобами корекційної освіти. *Науковий журнал «Габітус». Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Вип. 13. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 175 с. ISSN 2663-5216. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.9>.
10. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання : навчально-методичний посібник. Серія «Інклюзивна освіта». Київ : Видавнича група «АТОПОЛ». 2011. 274 с.
11. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : навчально-методичний посібник. Серія «Інклюзивне навчання». Київ : «Літера ЛТД». 2019. 112 с. ISBN 978-966-945-025-8.
12. Ліщинська О.А. Інтерактивні потреби особистості як чинник автономності або залежності. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 3. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prtp_2016_3_10 (науково-метричні бази РИНЦ і Копернікус).
13. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. Москва : ТЦ «Сфера» 1996. 240 с. ISBN 5-89144-007-5.
14. Синьов В.М., Шевцов А.Г. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія*. № 2. 2004. С. 6–11.
15. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009. 224 с. ISBN 978-966-660-486-9.
16. Таранченко О.М. Сучасні підходи задоволення навчальних потреб учнів з порушеннями психофізичного розвитку в спеціальних та

інклюзивних закладах освіти. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2013. № 1. С. 23–27.

17. Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренінге. Издательство Речь. Институт Тренинга. 2006. 256 с. ISBN 5-9268-0065-X.

Information about the authors:

Kolodych O. B.,

Ph.D. in Special Psychology Sciences, Associate Professor,
Head of the Inclusive Education Supporting Resource Centre
Rivne Regional Institute of Post-Graduate Pedagogical Education
74, Vyacheslav Chornovil str., Rivne, 33028, Ukraine

Cherniy A. L.,

Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor,
Rector
Rivne Regional Institute of Post-Graduate Pedagogical Education
74, Vyacheslav Chornovil str., Rivne, 33028, Ukraine